

## МУҚОИСАИ КАТЕГОРИЯИ ШУМОРАИ ИСМ ДАР ЗАБОНҲОИ АРАБӢ ВА ТОЧИӢ

Яке аз аломатҳои барҷастаи грамматикии исм категорияи шумора ба ҳисоб меравад. Шаклҳои танҳо ва ҷамъро дар аксари забонҳои дунё дучор меоем, аммо шакли дутоии исмро дар забонҳо кам истифода мебаранд, яъне истеъмоли шакли дутоии исм дар тӯли таърихи дуру дароз аз байн рафта, дар миқдори ками забонҳои дунё боқӣ мондааст. Аз он ҷумла дар забони арабӣ, ки шакли дутоии исм дар грамматика хеле фаровон истифода мешавад.

Агар дар забони тоҷикӣ аломати грамматикии шумораи ҷамъи исм суффиксҳои ҷамъбандии -ҳо, -он (-гон, -ён, -вон) бошад, мисол: хонаҳо, китобҳо, охӯён, бачагон ва ғ., пас дар забони арабӣ тарзи ҷамъбандии исмҳо ба воситаи суффикси ҷамъбандии -от (ات -барои ҷинси занона) ва -ун ё -ина (ين - барои ҷинси мардона) сурат мегирад, ки ин намуни ҷамъбандиро дар забони арабӣ ҷамъи солим меноманд. Мисол:

سَيَّارَاتٌ - мошинаҳо (ҷамъи занонаи солим)

مُعَلِّمُونَ - муаллимон (ҷамъи мардонаи солим)

Ин тарзи ҷамъбандӣ, ки дар ҳар ду забон ҳам истифода мешаванд, зоҳиран, моҳияти грамматикии худро нигоҳ доштаанд:

(4) وَ هَذِهِ السَّيَّارَاتُ الْمَجْنُونَةُ ' وَالْعَابِرُونَ ' وَالْبُيُوتُ وَالزَّكَائِينُ ' وَلَا شَفَةَ تَقْتَرُ عَنْ ابْتِسَامَةٍ -  
с. 7)

Дар калимаҳое, ки зерашон хат кашида шудааст, суффиксҳо ҳамчун ифодагари маънии ҷамъ дар забони арабӣ баромад кардаанд.

- Бо умеди ин дуоро шунида «шифо ёфтан» беморон ва нимбеморон аз деҳоти атроф ҳар пагоҳ ба ин ҷо гирд меомаданд (1, с. 9).

Дар ин ҷумла калимаҳои «беморон ё нимбеморон» бо воситаи суффикси -он шакли ҷамъ гирифтаанд.

Инчунин калимаи «атроф» бидуни суффиксҳои ҷамъбандии забони тоҷикӣ маънои ҷамъро ифода мекунад, зеро ин калима ҷамъи шикастаи арабӣ буда, шакли танҳои он «тараф» мебошад ва маънои «тарафҳо»-ро дода истодааст. Дар забони арабӣ ҷамъи шикастаро хеле васеъ истифода мебаранд, ки бо ёрии флексияи дохилӣ, яъне тағйирёбии шакли дохилии калима ба амал меояд. Ин тағйирёбӣ асосан бо садонокҳо рух медиҳад, онҳо ё кам мешаванд ё изофа, ё садонок бо ҳамсадо ҷойи худро тағйир медиҳад ва ё як садонокро дигар садонок метавонад, ки иваз наояд:

طَرِيقٌ - роҳҳо

بُيُوتٌ - хонаҳо;

كُتُبٌ - китобҳо;

---

صَدِيقٌ - дӯстон;

Дар баъзе маврид калимаҳои арабӣ дар шакли чамъ ба забони тоҷикӣ ворид шуда бошанд ҳам, онҳоро дар шакли танҳо истифода мебаранд ва ба он суффикси чамъбандии -ҳо ё ин ки худ шакли чамъбандии арабиёро ҳамроҳ меkunанд, ки ин аз нигоҳи забоншиносӣ ғалат дониста мешавад, зеро онҳо калимаи чамъро дукарата чамъ менамоянд: ахбор – ахборот; аъзо – аъзоён; атроф – атрофҳо; аҷдод – аҷдодон ва ғайра.

Дар забони арабӣ ин гуна чамъбандиро чамъулчамъ меноманд, ки қоидаҳои грамматикӣ худро дорад.

Аслан, усули чамъбандии забони арабӣ дар калимаҳои тоҷикӣ кам ба назар мерасанд, ки бо суффикси -от омада бошанд: деҳот, сабзавот, боғот... лекин ин гуна калимаҳо на маънои чамъро дороанд, балки маънои чомеъро медиҳанд. Суффикси чамъбандии исми забони арабӣ يْنِ - ин фақат дар миқдори ками калимаҳои тоҷикӣ дучор мешаваду ҳалос: мусофирин, ҳозирин, мазлумин.

Шумораи танҳо дар ҳолати аз суффиксҳои чамъбандӣ ҳолӣ будани исм зоҳир мегардад, ки ин ҳолат дар ҳамаи забонҳо як хел аст, чунончи дар забони арабӣ:

كِتَابٌ - китоб

حَدِيقَةٌ - боғ

عَالِمٌ - олим

سَيَّارَةٌ - мошин

وَلَدٌ - писар

Шакли танҳои исм на фақат предмети ягона, як предмет, балки мафҳуми предметҳои зиёдро дода метавонад:

Қасби асосии аҳолии ин деҳа деҳқонӣ буда, бештаринашон камзамин ва безамин буданд. (1, с.8).

دخل العرب اسبانيا و هم ينشرون الاسلام

Дар ин ду мисол калимаи аҳоли дар ҷумлаи забони тоҷикӣ ва калимаи العرب дар ҷумлаи забони арабӣ аз суффиксҳои чамъбандӣ ва флексияи дохилӣ (чамъи шикаста) озод аст ва ин гуна калимаҳо бевосита мазмуни чамъро ифода кардааст. Ин намуи исми чамъ, ки дар сурат танҳо ва дар маънӣ чамъро ифода меkunанд, дар дигар забонҳо низ ба назар мерасанд, масалан,

- дар забони англисӣ: people;

- дар забони немисии миёна: liut;

- франсузӣ: gens;

- италиявӣ: genti;

- лотинии қадим: populi ва ҳамон тарзе ки мушоҳида менамоем, дар забонҳои фавқуззикр калимаҳо мафҳуми чамъро доранд ва тарҷумаи ҳар якеи онҳо халқ ё одамон мебошад (5, с.323).

Аз мисолҳои фавқуззикр бармеояд, ки дар забонҳои ҳиндуаврупоӣ исм дар шакли шумораи танҳо истода, исми чамъро ифода мекунад ва баръакс ҳол исми дар шумораи чамъ воқеъбуда шакли танҳои исмро мефаҳмонад. Инчунин дар як гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупоӣ исмҳои мавҷуданд, ки суффикси чамъбандӣ доранд ва маънои исми чамъро медиҳанд, вале исми танҳо мебошанд. Ин

ҳолатро дар забони англисӣ ва русӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки онҳо предмети чуфт мебошанд:

Ножницы - scissors ; Весы – scales; Очки – spectacles; Брюки – trousers

Ҳарчанд ин калимаҳо дар шакли чамъ омада бошанд ҳам, исми танҳо махсуб доништа мешаванд, зеро забонҳои русиву англисӣ навъи дутоии категорияи морфологии шумораҳо дар исм доро нестанд.

Дар забони арабӣ барои ифодаи шакли дутогии исмҳо ҷе предмети чуфт суффикси махсусро истифода мебаранд, зеро дар забони арабӣ шумораи дутоии исмҳо, дар қатори шумораҳои чамъ ва танҳои исмҳо, васеъ истифода мебаранд. Ҳангоми ба шакли танҳои калима ҳамроҳ намудани суффикси –они (ان) ҷе айнӣ (ين) шакли дутогии исмҳои забони арабӣ ҳосил мешавад:

كِتَابَان - китоб  
قَوْصَان - қувс  
طَرَفَان - тарф

Таърихан дар забонҳои ҳиндуаврупоӣ барои ифодаи предмети чуфт шумораи дутоӣ истифода бурда мешуд. Баъди аз байн рафтани шумораи дутоӣ ба ҷои он шумораи чамъро қор мефармуданд. Дар забони тоҷикӣ аз ду ва зиёда предметро ба гурӯҳи чамъ дохил мекунанд ва баъзан барои таъкид намудани миқдори предмет шумораи ду низ ифода мегардад:

- Дар рӯи ҳавлӣ – дар байни ду ошхона як деги калони мис шинондагӣ буда...(1, с.14).

Дар забони тоҷикӣ як миқдори калимаҳо низ дучор мешаванд, ки дар шакли шумораи дутоии забони арабӣ омадаанд, ба монанди: қавсайн, зулфайн, тарафайн ва ғ., аммо ҳамчун аломати грамматикӣ шумора алоҳида қайд карда намешаванд, зеро ин миқдори калимаҳои арабӣ кам буда, бештар дар забони тоҷикӣ ба шакли танҳои ин калимаҳо суффикси чамъбандии –ҳо (-он) ҳамроҳ мекунанд ва дар шакли қавсҳо, тарафҳо, зулфон ифода мегарданд.

Бархе аз ин гуна калимаҳо шакли танҳо қобул мекунанд, новобаста аз он ки ифодагари предмети чуфт мебошанд, ки мисоли равшани онро дар мисолҳои забони русиву англисӣ дида будем: қайҷӣ, тарозу, айнак, шим ва ғ.

Суффиксҳои чамъбандии забони тоҷикиро танҳо исм қобул мекунад ва дар ҳолати бо ягон ҳиссаи нутқи дигар (сифат) омадани суффиксҳои чамъбандии –ҳо (-он) ба исм табдил меёбад: сурх – сурхҳо, калон- калонҳо ва ғ.

Дар забони арабӣ ба ғайр аз феъл ва ҳарф (пешоянду пасоянд, пайвандак, ҳисса ва нидо) боқимондаи вожаҳо ба гурӯҳи исм дохил мешаванд ва онҳо дар се шакл: танҳо, дутоӣ ва чамъ ифода меёбанд:

а) сифат, ки вазифаи муайянкунандаро иҷро мекунад, дар забони арабӣ бо муайяншаванда ҳамеша дар шакли танҳову дутоӣ ва чамъ мутобиқат мекунад, аммо дар забони тоҷикӣ ин гуна мувофиқат ба назар намерасад:

شَجَرَةٌ كَبِيرَةٌ - дарахти баланд  
شَجَرَتَانِ كَبِيرَتَانِ - ду дарахти баланд  
أَشْجَارٌ كَبِيرَةٌ - дарахтони баланд  
طَالِبٌ مُجْتَهِدٌ - донишҷӯи боғайрат  
طَالِبَانِ مُجْتَهِدَانِ - ду донишҷӯи боғайрат  
طُلَّابٌ مُجْتَهِدُونَ - донишҷӯёни боғайрат

- Бинобар ин ба ман лозим буд, ки ба ҳаминҳо тӯй карда диҳам, хешовандон ва **ошноҳои соқтарегиям** бошанд, ба ҳамин ҷо меоянд ва омаданд (1, с.28).

- Сабза ва себарғаҳои лаби ҷӯй ва дигар **алафҳои худрӯ** ба назари кас хим-хим тофта чашми одамро мебуранд (1, с.28).

Чи тавре ки дар ибораҳо ва ҷумлаҳои боло мушоҳида намудем, сифат дар забони тоҷикӣ бо исм аз ҷиҳати шумора мувофиқат намекунад.

Дар забони тоҷикӣ ва арабӣ ибора агар аз исму исм, яъне ҳам муайяншаванда ва ҳам муайянкунанда исм бошанд, он гоҳ муайяншаванда дар ду шакл (танҳову ҷамъ) дар забони тоҷикӣ ва дар се шакл (танҳо, дутоӣ ва ҷамъ) дар забони арабӣ омада метавонад ва муайянкунанда дар ҳолати танҳоияш боқӣ мемонад:

- дари мактаб – باب المدرّسة

- ду дари мактаб – بابا المدرّسة

- дарҳои мактаб – ابواب المدرّسة

- Мо аз болои **заминҳои кишт**, ки пур аз барфи яхбаста буд, яхмолаккунон рафта ба болои рӯд расидани худро нафаҳмида мондем (1, с.25).

Баръакси мисолҳои фавқуззикр исмҳои муайянкунанда дар шакли ҷамъ меоянд ва исми муайяншаванда маънии исми ҷамъро медиҳад:

- дари хонаҳо - باب البيوت

- хонаи деҳқонон - بيت الفلاح

Дар шакли ҷамъ омадани ҳам исми муайяншаванда ва ҳам исми муайянкунанда дар забони тоҷикӣ ва забони арабӣ кам ба назар мерасад, зеро дар ҳолати набудани суффикси ҷамъбандӣ дар исми муайянкунанда онро ҳамчун исми танҳо тасаввур кардан мумкин аст:

- хонаҳои деҳқонон - بيوت الفلاحين

- дарҳои хонаҳо - ابواب البيوت

- Зеро онҳо ба **тӯйҳои одамҳо** рафта бисёр хурмат диданд... (1, с.20).

... (4, с.77) اما أنا فلا أحب أصحاب المصانع...

б) исм бо шумора омада, бидуни суффиксҳои ҷамъбандӣ мафҳуми ҷамъро мефаҳмонад ва ин гуна ҳолатро дар ҳар ду забон мушоҳида намудан мумкин аст:

خَمْسَةُ كُتُبٍ – панҷ китоб (-ҳо);

تِسْعُ رِسَالَاتٍ - нӯҳ мактуб (-ҳо);

إِثْنَانِ قَلَمَانِ – ду хома (-ҳо);

Дар мисолҳои забони тоҷикӣ суффикси ҷамъбандӣ доштан ё надоштани исм ибораро ҳеҷ тағйир намедиҳад, барои он ки мавҷудияти шумораҳои микдорӣ дар шумораи ҷамъ қарор доштани исмро нишон медиҳад. Аммо дар забони арабӣ шакли ҷамъ гирифтани исм бо шумораҳои аз 3 то 10 омада ҳатмист, зеро қоидаи шумораҳои забони арабӣ инро тақозо мекунад ва шумораҳои 1 ва 2 бояд бо исм аз рӯи шумора ва ҷинсиат мутобиқат намоянд.

в) ҷонишинҳо, ки ба шахсу шумора ҷудо мешаванд, дар забони арабӣ онҳоро ба гурӯҳи исм дохил мекунанд ва шаклҳои танҳо, дутоӣ ва ҷамъ доранд:

وَيْهِمَا ; هُوَ - ҲУ ; Он ду кас (онҳо) – هُمَا ; Онҳо - هُمْ

Ҳамин тариқ, категорияи грамматикӣ шумора дар забони тоҷикӣ шаклҳои танҳову ҷамъ ва дар забони арабӣ шаклҳои танҳо, дутоӣ ва ҷамъро доро

мебошанд. Категорияи шумора аз рӯи шаклҳои грамматикӣ аз ҳамдигар фарқ кунанд ҳам, лекин вазифаи грамматикашон якранг аст, яъне исми танҳоро бо воситаи суффиксҳои чамъбандӣ чамъ менамоянд.

**Калидвожаҳо:** муқоисаи категорияи шумора дар исмҳои арабӣ ва тоҷикӣ, суффиксҳои чамъбандӣ, чамъи мардонаи солим, чамъи занонаи солим, чамъи тақсир.

#### **Пайнавишт:**

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо, ҷилди 1. - Душанбе: Адиб, 1990. - 352 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. - 356с.
3. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. - М.: Восточная литература РАН, 2002.
4. Маҳфуз, Наҷиб. ал-Лиссу ва-л-килобу. - Лубнон: Дору-л-қалам, 1973. - 220с.
5. Пауль Г. Принципы истории языка. Перевод с немецкого / под редакцией А.А. Холодовича. - М.: Иностранная литература, 1960.

#### **Reference Literature**

1. Aini, S. Reminiscences. Part I. -Dushanbe: Writer, 1990. -352pp.
2. Grammar of Modern Tajik Language. Part I. Phonetics and Morphology. -Dushanbe: Knowledge, 1985. -356pp.
3. Grande B.M. The Course of Arabic Grammar in Comparative-Historical Elucidation. - M.: Oriental Literature. Russian Academy of Sciences (RAS), 2002.
4. Mahruf, Nabjib. Thief and Dogs. -Lebanon:Dorie-l-kalam, 1973. -220pp.
5. Paul G. Principles of Language History. Translation from German under the editorship of A.A.Kholodovich. -M.: Foreign Literature, 1960.

#### **Сопоставительный анализ категории числа имен существительных в таджикском и арабском языках**

**Ключевые слова:** категория числа, существительные арабского и таджикского языков, суффиксы множественного числа, правильное множественное число, мужской род, женский род, ломаное множественное число

Сравнительное изучение языков является одной из актуальных проблем современного языкознания. Исходя из этого, автор посвятил свою статью сравнительному изучению грамматической категории числа имен существительных арабского и таджикского языков. Особое внимание уделено употреблению форм двойственного числа и ломаному множественному числу, которые не встречаются в таджикском языке.

#### **Correlative Analysis of the Category of Number of Nouns in Tajik and Arabic**

**Key words:** category of number, the singular, the plural, dual number, suffixes of the plural, regular plural of masculine gender, broken plural

Comparative studies of languages is one of the actual problems of modern linguistics. Proceeding from this consideration, the author devoted her article to the comparative study of the grammatical category of number of nouns in Arabic and Tajik languages. Special attention

---

*is paid to the usage of the forms of dual number and broken plural which are absent in the Tajik language.*

**Роҷаъ ба муаллиф:**

**Қўзиева Нодира Муродовна**, сармуаллимаи кафедраи грамматикаи забони арабии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б.Ғафуров (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд), e-mail: [kuzieva.nodira@mail.ru](mailto:kuzieva.nodira@mail.ru)

**Сведения об авторе:**

**Кузиева Нодира Муродовна**, старший преподаватель кафедры грамматики арабского языка Худжандского государственного университета им. акад. Б. Гафурова (Республика Таджикистан, г. Худжанд), e-mail: [kuzieva.nodira@mail.ru](mailto:kuzieva.nodira@mail.ru)

**Information of the author:**

**Kuziyeva Nodira Murodovna**, senior teacher of the department of the Arabic Language under Khudjand State University named after academician B. Gafurov (Tajikistan Republic, Khudjand), e-mail: [kuzieva.nodira@mail.ru](mailto:kuzieva.nodira@mail.ru)